

DİNİ ARAŞTIRMALAR
ve
KÜRESEL BARIŞ

- SEMPOZYUM -

- Cilt I -

17 - 18 MAYIS 2013
DEDEMAN HOTEL - KONYA

TÜRKİYE İMAM HATİPLİLER VAKFI YAYINLARI

Yayın No: 6

Kongre / Sempozyum / Toplantı: 1

DİNİ ARAŞTIRMALAR VE KÜRESEL BARIŞ

ISBN : 978-605-86221-4-2 (Takım)

ISBN : 978-605-86221-5-9 (1. cilt)

ISBN : 978-605-86221-6-6 (2. cilt)

Editörler:

Prof. Dr. Muhiddin Okumuşlar

Yrd. Doç. Dr. Necmeddin Güney

Yrd. Doç. Dr. Aytekin Şenzeybek

Sayfa düzeni/kapak:

Prof. Dr. Muhiddin Okumuşlar

Yrd. Doç. Dr. Necmeddin Güney

Baskı/cilt:

SEBAT OFSET MATBAACILIK

Fevzi Çakmak Mh. Hacı Bayram Cd. No: 57

Tel: +90 332 342 0153 Karatay-KONYA

sebat@sebat.com

KTB.S.No: 16198 - Basım Tarihi: OCAK 2016

YENİ ATEİST AKIMIN DİN ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ON THE CRITIQUE OF RELIGION BY THE NEW ATHEIST TREND

There is a general accepted view that religion started to rise in post-modern period. Some thinkers rename this case as revenge of God. Increasing of religion and going from strength to strength lead up to criticisms about religion. Conflicts among religions and sectarian violence in the same religion is enhancing the worries about religion as a whole.

It's seem that new atheist discourse in the Western lit circles is better of and livelier by comparison the its follower. Although some atheist thinkers find the internal religious problems (dogmatism, sectarian violence) unethical, many peoples use them as an arguments counter evidence against religion.

New atheist trend position itself as a humanistic and rational level with by application discussion on science and ethics. So it seems like that rest on the science.

In this paper I'll discuss new atheist discourse and it's arguments against religion. It's important that according to human thought, discussions on science-religion relations so I'll insist on ethical view of new atheist trend. Is it possible that ethical life without religion, and is there any ethics without God? Morality without God is really realistic? I'll take the answers and ideas related "morality without God" remark.

Keywords: God, religion, ethics, atheism, secular ethics, dogmatism.

Özet

Postmodern dönemde dinin yükselişe geçtiğine dair genel bir kabul vardır. Kimi düşünürler bu süreci Tanrı'nın intikamı olarak nitelemektedir. Dinin toplumsal görünürlüğü ve sosyal etkinliğinin artması, diğer yandan dine yönelik eleştirilere de zengin bir malzeme sağlamaktadır. Dinler arasındaki tarihsel ve teolojik gerilimin çatışmalara dönüşmesi, ya da aynı dinin farklı mezhepleri arasındaki ihtilafların kızışması, belirli çevrelerde bir bütün olarak din olgusuna yönelik kaygıları da arttırmaktadır.

Son dönemlerde Batılı akademik çevrelerde ortaya çıkan ateist söylemin, seleflerine göre daha donanımlı ve zengin olduğu görülmektedir. Her ne kadar dinler arasındaki çatışmaları, dine karşı bir argüman olarak kullanmayı etik bulmayan ateist yazarlar çıksa da bu durum(dinsel dogmatizm ve şiddet)insanların din hakkındaki görüşlerini derinden etkilemektedir.

Yeni ateist dalga, bilim ve etik üzerinden bir tartışma yürütmekte, kendini din karşısında daha etik ve daha insancıl bir noktada konumlamaktadır. Bunun yanında bilim dünyasındaki son gelişmelerden de yararlanmakta ve ateizmi bilimin vardığı nokta ilan etmektedir.

Bu bildiriye, yeni ateist akımın din hakkındaki görüşleri ele alınacak, ahlâk

---

üzerinden kendi tezlerini nasıl temellendirdiği incelenecektir. Din-ahlâk ilişkisinde öne çıkan karşıt tezler eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilecek, delillerin mantıksal sağlamlığı irdelenecektir.

Son yıllarda kitapları çok satan ateist yazarların eserlerinde öne çıkan görüşler ve bunlara yönelik eleştirilerin tutarlılığı incelenecektir. Ateist ya da agnostik düşünürlerin dine yönelik eleştirilerinde kullandıkları argümanlar felsefi ve teolojik açılardan tartışılacaktır. Böylece yeni ateist akımın gözünde dinin nasıl algılandığı ortaya konulacak, eleştirilerdeki ideolojik ve keyfi unsurların yanında haklı ve yerinde eleştiriler de belirginlik kazanacaktır.

Anahtar kavramlar: Tanrı, din, ahlâk, ateizm, seküler ahlak, dogmatizm.

Giriş: Sorunun Temellendirilmesi

Düşünce tarihinde yerini almış bulunan her akım gibi ateizm de süreç boyunca değişim ve gelişim geçirmiştir. Ateizmi genel insanlık düşüncesinden ayırmak felsefi olarak mümkün değildir. Zira onun, karşı çıkıp mücadele ettiği ve etkileşimde bulunduğu düşünce ve inanç yapıları da, insanlık düşünce mirasını oluşturması nedeniyle yine aynı statüye sahiptir. Kısacası ateizm, bir beşerî düşünce sistemidir ve tarihsel, politik ve entelektüel gelişmelerden diğerleri gibi etkilenmiştir, zaman zaman kendini revize etmiştir.

Bu çerçevede ilk çağ ateistleri ve materyalistleri ile modern çağdaki selefleri öзде aynı noktaları vurgulamakta iseler de, argümantasyon ve delil çeşitliliği bakımından birbirinden farklılık gösterirler. Günümüzde Batı'da popüler kültür ürünlerinde ateist kuram kendine sınırlı da olsa yer bulabilmiştir. Zaman zaman bilim ve kültür çevrelerinde ateizm ve onun yumuşatılmış bir formu olan agnostisizm elit olmanın bir ölçütü olarak da sunulmaktadır. Çağdaş ateist söylem, entelektüel dünyada kendini bilim diliyle ifade etmeye çalışmakta ve kamuoyunda ilgi uyandırmaktadır. Çok satanlar listesinde yer alan ateist düşünürler tarafından yazılan kitaplar, Türkçeye de çevrilmektedir. Çeviriler aracılığıyla küresel boyut kazanan bu edebiyat, din-bilim ilişkisi, bireysel özgürlük, ahlâk gibi konuların yeniden ve yeni perspektifler ışığında tartışılmasına yol açmaktadır.

Entelektüel ve teolojik düzlemde Batı'da olduğu gibi ülkemizde de ateist söylemi ve onun din eleştirilerini destekleyenler olduğu gibi, benimsemeyip karşı-eleştiri geliştirenler de çıkmaktadır. Bu süreç tarihte zaman zaman alevlenen teist-ateist tartışmasının kadim konularını güncellemesinin yanında yeni tartışma alanları da doğurmaktadır. Yine bu sürecin, teistleri, dolaylı da olsa kendi inançları üzerinde düşünmeye ve dinlerinin mesajlarını yeniden keşfetmelerine katkı sağlaması açısından da verimli olduğu düşünülebilir.

İslam düşüncesinin dinamikleri kendi teolojik ve teistik yapısı içinde temellenir çoğunlukla. Ancak Müslümanlar günümüzde sahip oldukları mirasın en aزیyla yetinmeye çalışmakta, kendi kültürel geçmişlerinin zenginliğini yeterli bir biçimde değerlendirememektedirler. Bunun en büyük nedeni politik ihtiyaçların ve hedeflerin düşünsel zenginliği ve devinimi hala bastırmaya devam etmesidir. Diğer neden de yükselişe geçen mezhebi kimliklerin beraberinde getirdiği taassup ve fanatizmdir. Büyük ve egemen

---

mezhebî kimlikler İslam dünyasında düşünce özgürlüğünü bastırmaktadır. Kendi kültürel ve tarihsel çıkmazlarına gömülmüş olan dinsel düşüncüyü içine düştüğü verimsiz çevrimden kurtarmak için yeni gündemlerle buluşturmak gerekiyor. Bunun ilk ve en büyük yararı, kendi hatalarını tekrar etmekten kurtarmak, ikincisi ise dünya ile buluşturmak, güncelleştirmek ve gerçek anlamda bugüne taşımaktır. 'Başkasıyla' ve dışarıdan gelen bir sorun ile ilgilenmek, içsel tıkanmaları açacak fırsatlar doğurabilir.

İşte güncel ateist söylemle eleştirel bir diyalog kurması, günümüz İslam düşüncesine sayılan katkıları sunabilir. Küreselleşme, ekoloji, değerler, şiddet, eğitim, ahlâk ve ateizm gibi güncel sorunlarla ilgilenmesi, İslam'ın modern çağa yönelik mesajının somutlaşmasını sağlayabilir. Zira doğduğu andan itibaren İslam'ın insanlara yönelik mesajı, asla soyut ve belirsiz değil, açık, anlaşılır ve insancıl olmuştur. Günümüz dünyasını bir bütün olarak sapıklık ve dalalet ilan edip kabuğuna çekilen, güncel sorunlar karşısında herhangi bir sorumluluk hissetmeyen selefi bakış açısının bizleri götüreceği yer, gittikçe daralan gettolaşmalardan başka bir yer olmayacaktır. Elbette hayat devam ediyor. Biz onun merkezinde yer alsak ta almasak ta... Ve onu nasıl değerlendirdiğimizden bağımsız olarak dünya, kendisi için takdir edilen güne kadar dönmeye devam edecektir. Ancak yaptıklarımızın sorumluluğunu taşıdığımızı vurgulayan bir inancın sahipleri olarak eylemde bulunmak zorunluluktur. Eylem, ibadete indirgenemez, aksine entelektüel düzlemde insanlık için geçerli bir dil ve anlam dünyası kurmak gerekir. Ateizm ile kuracağımız iletişim ve eleştiri, sorumluluğumuzu yerine getirmenin yollarından biri olarak görünüyor. İnançsızlık, nihilizm, maddecilik, metafiziğin reddi gibi konular güncel kelimeler arasında sayılmaktadır. Günümüz ateist düşüncesinin din eleştirisi bağlamında yoğun biçimde başvurduğu alanlar bilim ve ahlâktır. Richard Dawkins ateizmi, bilimin evren ile ilgili olarak ulaştığı son verilere dayanarak temellendirmeye çalışırken, Armstrong ise ahlâk üzerinden bir ateist model ortaya koymaya çalışır. Bu bildiride, daha çok Armstrong'un ahlâk ekseninde yaptığı tartışmadaki eleştirileri ve öne sürdüğü görüşleri üzerinde durulacaktır. Teizme yöneltilecek eleştiriler irdelenecek ve İslam kelamı açısından kritik edilecektir.

Tanrısız Ahlâk Teorisi

Walter Sinnott-Armstrong, kışkırtıcı sayılan kitabının başlığını "Tanrısız Ahlâk" olarak koyar ve kitabın önsözünde hedefinin, Tanrısız ahlâk konusunda bir sorun olmadığını, sadece yalın ahlâkın bulunduğunu göstermek olduğunu söyler. Ona göre teistlerin pek çoğu, ahlâkın dine bağlı olduğuna inanmakta ve inançlarını din-ahlâk özdeşliğinden almaktadır. Aslında bu anlayış ateist ve agnostikler arasında da yaygındır. Onlar dini terk ettiklerinde ahlâkı da terk ederler. Şu halde Tanrı inancı sarsıldığında ahlâkın da çözüleceği korkusu hem tesitler hem de ateistlerin paylaştığı ortak kaygıdır. Oysa Armstrong bu yaygın yanılığa itiraz eder. Çağdaş Batı toplumunda inanan inanmayan herkes tarafından paylaşılan nesnel bir ahlâk anlayışının

---

oluşturulabileceğini, hayatın bunu gerektirdiğini aksi halde sosyal hayatın tehlikeye gireceğini dile getirir.¹

Dinin karizmasının ve itibarının ortadan kalktığı, metafiziğin düşünce gündeminden büyük orandadışlandığı Aydınlanma sonrası batı dünyasında şeyler dinden ayrı düşünölmeye ve temellendirilmeye başladı. En çarpıcı örnek tin kavramıdır. Tin (Geist), modern çağın en görkemli filozofu olan Hegel'in odak kavramıdır. Hegel, tarihsel ilerlemeyi, düşünceyi, etiği, yabancılaşmayı, politikayı kısaca insanın yüksek başarılarının konusu olan her alanı tinin kendini dünyada açması (tinin fenomenolojisi) açısından açıklamaya çalıştı. Hegel'de sonuna kadar soyut ve metafizik bir kavram olan tinin ne anlama geldiği, filozofun onunla ruhu mu, Tanrı'yı mı yoksa başka bir şeyi mi kast ettiği hala tartışılmaktadır. Ancak onun bu çekici kavramına materyalist düşünürler de kayıtsız kalmamışlar, tinin tarih içindeki hareket yasasını oluşturan diyalektik, yabancılaşma, özgürleşme ve kendini gerçekleştirme gibi kavramlar maddeci ideolojiler tarafından da sahiplenilmeye çalışılmıştır.

Son dönem Marxist kuramcılar, düşünce sistemlerine bir açılım sağlamak adına daha önce seleflerinin kökten reddettikleri kavramları yeniden ele almışlardır. Örneğin tin kavramı üzerinde duran Kovel, maddeci açıdan bir tin kuramı geliştirmeye çalışır. Ona göre tin kavramının Tanrısallık ile ilişkisi zorunlu değildir. Tinin yaşaması için dine gerek bulunmamaktadır.²

Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler* adlı romanında imana dayalı bir benliğin hayat içindeki psikolojik gelgitlerini ustaca tasvir eder. Ivan Karamazov'un dile getirdiği "*Tanrı yoksa eğer, her şey mübahdır.*" sözü edebiyatçılardan çok felsefecileri uğraştırmıştır. Özellikle ahlâk felsefesinde değerlerin statüsü konusundaki tartışmalarda bu söze sayısız atıflarda bulunulmuştur. Ateistlere göre bu söz, ahlâkın sübjektif doğasını ifşâ eder; teistler açısından ise ateistlerin ahlâken tehlikeli ve güvenilemez kimseler olduklarını anlatan bir slogandır. Armstrong, Tanrı'nın ölümü ile ahlâkın ortadan kalkması arasında kurulan ve genel kabul gören bu dogmatik söz üzerinde durur. Ona göre bu düşünce, ortak bir yanılıdır. Gündelik hayattan örneklere dikkat çeker ve ahlâksız ateistler olduğu gibi pek çok ateistin de ahlâklı bir hayat sürdüğünü söyler. Bu insanlar ahlâklı olmak için Tanrı'ya, dine ve kutsal emre ihtiyaç duymamışlardır. Bu pratik olandır. Yazar bu durumu felsefi açıdan bir apolojiye dönüştürmektedir. Sanıldığı gibi ateistlerin keyiflerine göre yaşayan, ahlâksız, güvenilemez ve tehlikeli insanlar olmadığını, dinden bağımsız bir ahlâkın mümkün olduğunu ve hatta seküler ahlâkın, dinsel ahlâka oranla sağduyuya daha uygun; nesnel olması açısından da daha sağlam olduğunu göstermeye çalışır.

Yazar, bir kurgu ve senaryo üzerinden teorisini haklılaştırmaya yönelik bir rasyonalizasyon denemesi yapmaktadır. Kurgu Batı toplumunun çoğulcu duyarlığına hitap eden kritik bir soruyla başlıyor: "*Bir ateistle evlenir misi-*

---

¹ Walter Sinnott Armstrong, *Tanrısız Ahlâk*, s. 9

² Joel Kovel, *Tarih ve Tin*, s. 80

---

niz?" Bu sorunun cevabı çoğu Batılı için çok açıktır. Kesinlikle hayır! Ne kadar sempatik, eğlenceli, cesur, nazik olursa olsun teistlerin çoğu bir ateistle değil evlenmeyi, çıkmayı bile aklından geçirmez. Çünkü ateistin güvenilmez, zararlı ve korkutucu birisi olduğunu düşünür. Batı toplumlarında ateistlerin güvenilmez kişiler olarak algılanmalarının nedenlerin başında, kutsal kitapta yer alan, "İmansızlarla aynı boyunduruk altına girmeyin!" (2 Korintoslular, 6: 14) benzeri ifadelerdeki yönlendirmeler gelmektedir. Koyu dindarlardan ılımlılara ve dinsel inancı az olanlara kadar uzanan bir sosyal yelpazede ateistlere yönelik kuşkulu tavrın farklı yansımalarına rastlanmaktadır. Ancak bu türden dışlayıcı tutumlar sadece ateistlerle sınırlı değildir. Farklı dinden teistler de birbirlerine kuşkuyla bakmaktadırlar. Öyle ki çoğu koyu dindar, diğer dinden insanları Tanrı'ya olan inancı bozdukları gerekçesiyle ateistlerden bile tehlikeli ve sapkın görmektedir. Duygular karşılıklıdır. Ateistler de tesitlerle birlikte yaşamayı istemiyorlar. Onları bağnaz, gelenekçi, hoşgörüsüz ve itici bulmaktadırlar.

Yine de pek çok dindar Tanrı'ya inanmayan ya da başka bir Tanrı'ya inanan insanlarla paylaşabilecekleri bir ahlâk arzu etmektedir. Yapılan felsefi teolojik tartışmalar bir yana, farklılıklarla dolu sosyal hayatta bu tarz bir ahlâk anlayışına gerçekten de ihtiyaç vardır. Bu olmadan gündelik ilişkilerimiz, dostluk, aşk, arkadaşlık gibi değerler de yürütülemez hale gelir. Öyle görünüyor ki günümüz düşüncesinde batı toplumlarında ahlâk, metafizik temelden çok pratik ve pragmatik bir temel üzerinden kurulmaya çalışılmaktadır. Sosyal kaygı metafizik kaygının yerini almış gibidir.

Tanrısız Ahlâk teorisi, Tanrı'nın varlığına karşı üç delil öne sürer: Bunlar aslında felsefe ve teoloji geleneğinde ele alınmış ve çokça tartışılmış konulara dayanır. İlki; mutlak kudret sahibi ve iyi bir Tanrı dünyadaki kötülükle bağdaşmaz. İkinci argüman mutlak, ezeli ve ebedi aşkın bir Tanrı zaman içindeki olaylara müdahale edemez, dualara cevap veremez. Üçüncü olarak da Tanrı varsa eğer daha açık ve güçlü delillere sahip olmamız gerekirdi.³

Tanrısız Ahlâk yaklaşımı, bizzat ateizmi savunurken ve argümanlar geliştirme aşamasında kendi ahlâkî tavrını sergilemeye çalışır. Dine karşı kaba, hırçın, saldırgan bir tutum takınan eski ve yeni ateistleri, ateizmin Batı'daki imajına zarar vermekle ve böylece karşı tarafın (tesitlerin) elini güçlendirmiş olmakla suçlayan Armstrong, kitaplarıyla bu tatsız duruma katkıda bulunan Richard Dawkins, Sam Harrison, Dan Dennet gibi ateist yazarları kışkırtıcı retoriklerinden dolayı eleştirir. Eleştirisi bu yazarların düşüncelerinin içeriğine değil kullandıkları kaba üsluba yöneliktir.⁴ Ona göre bu tarz düşümanî yaklaşımlar samimi diyalog ve anlama çabalarını baltalamaktadır.

Ateistlerin günahkâr ve ahlâksız olduğunu savunan tesit görüşü, büyük oranda dinsel buyruklar ekseninde kalmaktadır. Oysa dinsel emir ve yasaklar ile ahlâkî kurallar, her ne kadar çoğu yerde örtüşüyorlar ise de bir aynı şeyler değildir. O nedenle teistlerin, ateistlerin gerçekten de ahlâksız olduk-

---

³ Age, s. 12

⁴ Armstrong, age, 21, 22

---

larını kanıtlamaları için dinsel emirler dışında kalan konularda da kötü olduklarını göstermeleri gerekir. Çünkü bir insanı inanmadığı bir Tanrı'nın sözünü dinlemediğinden dolayı suçlamak, en azından ateist açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Bu zaten ateistlerin reddettiği, ahlâkın dine bağlı olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır. Ateist ahlâk teorisi din ile ahlâkı birbirinden ayırdığı için dinin kurallarına özellikle de Tanrı'ya inanamayı ve ibadet etmeyi içeren emirlere uymamayı bir ahlâk problemi olarak görmemektedir.

İyi ve ahlâklı ateistlerin varlığı empirik olarak doğrulanabilir. Bu durumu tesitler, Batı'daki Hıristiyan kültürünün yaygın tarihsel ve toplumsal etkisine bağlamaktadırlar. Buna göre iyi ve namuslu ateistler, aslında içinde doğup büyüdüğü ve özümstedikleri dinsel kültürün etkisiyle ahlâklı davranmaktadırlar. Her ne kadar inkâr etseler de ahlâkî açıdan dindarlarla aynı kültürün çocuğudurlar. Bu açıklamayı, indirgemeci ve onur kırıcı bulan ateist kuram, ateistlerin kendi başlarına ahlâklı olmalarının kabul edilmesi çok da zor olmaması gerektiğini ifade etmektedirler. Pek çok ateistin de korkunç işler ve kötülükler yapmasının nedeni ateist olmaları değil, kötü insan olmalarıdır.

Dindarların ateistlerden daha yardımsever ve paylaşımcı olduklarına dair veriler vardır. Ateistler bu durumu Tanrı inancı ve din ile değil de sosyal yaşam ile açıklamaktadırlar. Düzenli olarak kiliseye giden ya da dinî bir cemaate katılan kişiler, gurup etkisiyle daha paylaşımcı ve yardımsever olmaktadır.

Ancak üzerinde durulan bir nokta da şudur: Bazı ateistler Tanrısız da ahlâklı olabileceğini göstermişlerdir. Ayrıca Hıristiyan inancının dışındaki dinlerden insanlar da pekâlâ ahlâklı bir yaşam sürebilmektedirler. Bu durum, Hıristiyan imanının ve Hıristiyan Tanrısının gözetimi dışında ahlâkın mümkün olduğunu defalarca kanıtlamaktadır. O halde Tanrı ile ahlâk arasında kurulmaya çalışılan bu özdeşlik ilişkisi boşunadır.

Dindarlar ısrarla ahlâksız ve namussuz ateistleri öne çıkarıp onları örnek gösteriyorlar. Bunun nedeni sıradan ve iyi ateistlerin iyi birer örnek teşkil etmemeleri olabilir mi? İnsanlar, normal sporcuları değil rekor kıran şampiyonları izlemek istiyorlar; sıradan kocaların hikâyelerini dinlemek yerine eşlerini aldatan ahlâksızları daha çok merak ediyorlar. İyi ateistlerden çok vukuatlı ateist tiplerin konuşuluyor olması da buna benzemektedir. Bu merak, dindarların içlerinde bastırdıkları karşıt özlemleri işaret ediyor olabilir mi? Kötü ahlâklı dindarların dini kötölemek için kullanılması ne kadar yanlış ise, kötü ruhlu ateistlerin de ateizmin çürütülmesinde bir kanıt olarak kullanılması o kadar yanlış olacaktır. Sonuçta inancından ya da düşüncesinden ayrı olarak insanlar kötülük yapabiliyorlar. O nedenle bir tarafın iyilerini diğer tarafın da kötülerini alarak sağlıklı bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Bu yanlış aslında hem tesitler hem de ateistler sıkça yapmaktadır. Armstrong, yaftalamalar ve anekdotlardan büyük sonuçlara

---

ulaşmaya çalışmak yerine, titiz gözlemler ve geniş ölçekli istatistiklere ihtiyaç duyulduğunu her iki kesime bir itidal çağrısı olarak salık verir.⁵

Batı'da yapılan bazı araştırmalar dinsel inanç ile suç işleme eğilimi arasındaki bağıntıyı ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu araştırmalarda ölçülemeyen ya da spekülasyona açık pek çok nokta olduğu anlaşılmıştır. Her şeyden önce bu araştırma verilerini teistler de ateistler de kendi görüşleri doğrultusunda yorumlamaktadır. Yapılan bir araştırmada Tanrı inancı ve şeytan kavramı birlikte değerlendirildiğinde dinsel inanç yoğunluğunun yüksek cinayet oranlarıyla doğrusal bir ilişki olduğunun, buna karşılık şeytandan bağımsız tek başına Tanrı inancının böyle bir sonuca yol açmadığının tespit edildiği söylenmektedir. Buradan hareketle istatistiklerin söylemediği ancak yoruma açık alanda şu değerlendirmeler yapılmaktadır:

- Din, insanların kişisel öz duygularını haklı çıkarmakta ve dogmatizme yol açmaktadır.

- Dindar insanlar, Tanrı tarafından başlanacaklarına inanmaktadırlar ve bu da kötü işleri ve günahları işleme konusunda bir gevşekliğe neden olmaktadır.

- Dindar insanlar, kötü eylemlerinden dolayı şeytanı suçlayarak kendi sorumluluklarını reddetmektedirler. Günah onların bir kusuru değil şeytanın bir eylemi olmaktadır.

- İnsanın doğası gereği kötü olduğu ve Tanrı tarafından kurtarılması gerektiği inancı kötülüğün onaylanmasıdır.

- Son olarak da dünyada kötülük, cinayet ve tecavüzlerin bu kadar çok olduğu görüldüğünde şeytanın var olduğu da anlaşılmaktadır.⁶

Yukarıda yer alan ve din karşıtı bir görüşle yapılan spekülasyonlara teistlerin de vereceği cevaplar elbette vardır. En başta dinin kendisi açık olarak kötülükleri reddeder. Onları yerine getirmenin Tanrı iradesine karşı olduğunu ilan eder. Ancak din adına yapılan savaşlar ya da işlenen cinayet ve haksızlıklar, dinin buyruğu değildir. Dinin kötü niyetlere alet edilmesi ve dinin istismar edilmesidir. Bu kötülüklerden din ve gerçek dindarlar sorumlu tutulamazlar. Ancak ateistler (en azından kitabına atıfta bulunulan Armstrong benzeri bazı ılımlı ateistler) bu durumun ateizm için de geçerli olduğu düşünürler. Aynı şekilde bazı ateistlerin sergilediği kötülüklerden ateizmin sorumlu tutulamayacağını ileri sürer.

İyilik yapma, yardımlaşma ve paylaşma tutumları üzerinde yapılan araştırmalar dindarların açık ara farkla ateistlere oranla daha önde olduğunu göstermektedir. Bu durumu doğrudan din ve Tanrı inancı ile değil de sosyal kimlikle ve sosyalleşme ile açıklamaya çalışan Armstrong, dindarların toplu ibadetlere katılım, yardım kuruluşlarına katkıda bulunmayı teşvik gibi

---

⁵ Age, s. 36

⁶ Age, s. 37, 38

---

nedenlerle daha paylaşımcı olduklarını söylemektedir. İbadete katılmak, iyi ahlâk mesajları içeren vaazları dinlemek, cemaat üyesi olmak insanın ahlâkını şekillendirmektedir. Örgütlü dinin hâkim olduğu yerlerde suç oranında azalma görülmektedir.

Buradaki kritik soru şudur: Dindarlar niçin yardımseverlik başta olmak üzere iyi davranışlarda bulunurlar? Bizzat yaptıklarını değerli ve anlamlı buldukları için mi? Yoksa dindar oldukları için mi? Eğer dindar olmasalardı yine de bu iyi davranışları yaparlar mıydı?

Tanrı ile ahlâk arasında sıkı bağlar kuran teist görüş doğruysa eğer, dindar olmasalardı bu insanlar ahlâklı bir hayat sürdürmezlerdi ve iyi davranışları yapmazlardı. Onları iyi davranmaya iten şey, Tanrı inancıdır. Daha somut anlamda ise cennete gitmek ve cehennem azabından kurtulmak arzusudur.

Ateistler bu tarz bir ahlâk anlayışının sağlam olmadığını ileri sürmektedirler. Bu tartışma ahlâk felsefesinin konu edindiği en önemli ve temel tartışmalardan biridir. Ahlâkî iyiyi ve kötüyü insan bilebilir. Ancak neden iyiyi yapmak ve kötüden uzak durmak zorundadır? Sağlam bir ahlâk teorisi, ahlâklı olmanın yeterli nedenini açık ve ikna edici biçimde ortaya koymalıdır. İyiyi ve kötüyü nasıl biliriz, sorusu ahlâkın epistemolojik yönüyle ilgilidir. Ancak insan neden ahlâka uygun davranmalıdır? sorusu ise insan-ahlâk ilişkisine dair daha derinlikli tartışmaları gerektirmektedir.

Dinler, ahlâkın kökeni ve saygınlığına dair bu sorunu, kutsal emir teorisi ile çözmüşlerdir. İyiyi ve kötüyü belirleyen Tanrı'dır. Tanrı'nın sözü ahlâkî değerleri ve davranışları belirler. Ardından Tanrı'nın iyileri ödüllendirmesi ve kötülerini cezalandırması ahlâk sistemine güçlü ve sürekli bir yaptırım kazandırır.

Buna karşılık seküler ahlâkçılar cehennem korkusu olmadan da ahlâklı davranmanın sayısız nedeni olduğunu söylemektedirler. Onlara göre ahlâklı olmak popüler teist söylemin aksine, insanın lehinedir. Çıkarlarımız ahlâklı olmamızı gerektirmektedir. Bu dünyada pek çok kötülüğün yapanın yanına kâr kaldığı doğrudur. Ancak öldürmek, çalmak, tecavüz etmek gibi kötü eylemleri yapanlar kendilerini riske atarlar. Yaptıklarından dolayı yakalanmasalar bile suçluluk ya da cezalandırılma korkusu onların peşlerini bırakmayacaktır. Ahlâksızlık yapanlar ise genelde sevilmezler. Ateistler bile ahlâksızlık yapanları tekin olmayan, güvensiz kişiler olarak görürler. Şu halde ahlâklı davranmak, genel insan sağduyusundan yola çıkarak da ortaya konabilir.

Teistlerin bu yaklaşıma cevapları açık ve nettir. İnsanlardan, toplumdan, yasalardan kaçabilirsiniz, ancak her zaman ve her şeyi gören Tanrı'dan kaçamazsınız. Bu dünyada olmazsa bile ahirette Tanrı'nın adaleti tam anlamıyla gerçekleşecektir. Tanrı'ya ve ölümden sonraki hayatın varlığını reddeden ateistler ve seküler ahlâkçılar, buradaki çıkmazı aşmak amacıyla Tanrı'nın ilahî adaleti yerine, kişisel vicdanı ve sağduyuyu yerleştirmeye çalışmaktadırlar.

Her toplumsal kesim ve cemaat kendi dünya görüşüne uygun bir değer-

---

ler sistemi geliştirir. Bu onların niçin diğerlerinden ayrı bir gurup teşkil ettiklerini de açıklar. Bu açıdan bakıldığında ahlâkın kimsenin tekelinde olmadığı, çünkü her şeyden önce ahlâkın dinamik yapısının buna izin veremeyeceği anlaşılır. Diğer yandan farklı yaşama biçimlerinin farklı ahlâkî modeller oluşturacağı da anlaşılır bir durumdur. Bu ahlâk yapılarından birinin mutlaka yanlış olması ve diğerleriyle çatışması da gerekmez. Tanrı-sız ahlâk teorisi, ahlâkın kimsenin (ne dindarların ne de ateist ve sekülerlerin) tekelinde olmadığını ilan etmekte ve karşılıklı olarak öğrenilecek şeylerin olduğunu dile getirmektedir. Örneğin ateistler, dindarlardan hayırseverliği ve yardım etmeyi, dindarlar da ateistlerden hoşgörülü olmayı öğrenebilir.⁷

Dine dayalı ahlâk teorisinin eleştiri aldığı noktalardan biri ve belki de ahlâk felsefesi açısından en önemlisi; ahlâkın dinsel kurallarla sınırlı tutulmasıdır. Buna göre dinin emirlerini yerine getiren kimse, otomatik olarak ahlâkî sayılır. Oysa ahlâk yasası gündelik hayatta farklı çalışır. Öldürmemek, çalmamak, zina etmemek vs. ahlâkî bir insan olmak için yeterli çerçeveyi sağlar mı? Bunun dışında kalan sıradan davranışlarla ilgili bir şey söylemez mi ahlâk? Dinsel kurallara ve kutsal buyruğa kilitlenmiş bir mü'min, listesinde yer almayan durum ve olgularla ilgili olarak ahlâkî tutum geliştirmekte hayli zorlanacaktır. En azından kendi kişisel zekâsını ve sağduyusunu kullanmak zorunda kalacaktır.

Bu durumu din-ahlâk ilişkisinin aleyhine bir delil olarak kullanmak bir hatadır. Tanrı iradesini bir kitap ve buyruklar aracılığıyla ifşâ etmiştir. Ancak kutsal kitaplar da birer metindir. Hayat karşısında bir metnin içine düştüğü duruma onlar da düşer. Yeni ve benzersiz durumlar karşısında hazır çözümler bekleyemezsiniz kutsal kitaplardan. Bunda bir yanlışlık yoktur. Belki de işin doğası böyledir. Temel ilkeleri güçlü biçimde ortaya koyduktan ve sağlam bir ahlâkî bilinç inşâ ettikten sonra, gerisini insana bırakmaktır doğru olan. Gündelik hayatta, tarihsel ve toplumsal pratikte karşılaşılan sonsuz sayıda ve çeşitlilikteki ahlâkî ikilemlerle yüz yüze gelen insan, o duruma uygun ahlâkî çözümü kendi bilgi, bilinç ve iradesiyle çözmek durumundadır.

Sağduyu ve dogma çatıştığında insanın hangisinin sesine kulak vereceği pratik olarak öngörülemez. Akla aykırı inançların baskı oluşturduğu bir dinsel ortamda, bireyler inançları tarafından ahlâkî ikilemleri hissetmemeye ya da dikkate almamaya zorlanırlar. Dogma vicdanı bastırıp susturur ve sağduyuyu yönlendirir. Vicdanın yanlış yönlendirilmesi ve aklın araçsallaştırılması, teolojik/dinsel sistemlerde de seküler ve ateist görüşlerde de eşit derecede rastlanılan ortak bir tehlikedir. Bu durumda dogmaya karşı çıkmak, inancı çığnemek, akla ve vicdana kulak vermek en doğru ahlâkî tutumdur.

İslam kelamı açısından bu problemin çözümü, fitrat deliline bağlanarak

---

⁷ Age, s. 51

---

gerçekleştirilebilir. Fıtrat, Allah'ın insanı, kendisine göre yarattığı değişmez bir asıl ve sabit bir modeldir. Fıtrat, Allah'ın kevnî ayetleri ve yaratılış düzeneğiyle ilgilidir. O, Tanrı'nın yazılı olmayan yasasıdır. Değişmez, sürekli, istikrarlı ve kapsayıcıdır. Din yani yazılı yasa ise tekliftir, insanın irade ve ihtiyâr alanına girer. İnsan, dini ve teklifi yasayı reddedebilir ancak herkesi kuşatan kevnî yasaya karşı çıkamaz. Bu ontolojik bir temellendirmedir. Buna bağlı olarak fıtratın sesine kulak veren bir ateistin bazı ahlâkî erdemleri keşfetmesi pekâlâ mümkündür.

Günümüzde Batı toplumlarında iki tür ahlâk anlayışı birbiriyle rekabet içindedir. Teist ahlâk anlayışı, Tanrı inancı olmadan objektif bir ahlâk anlayışının gelişmeyeceğini ileri sürer. Seküler ahlâk anlayışı ise, ahlâkın Tanrı'dan ve dinden bağımsız olduğunu savunur. Ahlâk üzerine yapılan tartışmalarda özellikle kürtaj, kök hücre, organ nakli gibi somut konular gündeme geldiğinde dinin etkisinin açık ya da gizli biçimde devreye girdiğini iddia eden ateist düşünürler, bu durumu dengesizlik olarak görürler. Onlara göre dine dayalı ahlâkın bu kadar etkin olmasının temel nedeni, seküler ahlâkçıların başarısızlığıdır. Eğer seküler görüşler bu kadar parçalanmış ve dağınık olmasaydı, ortaya daha tutarlı bir görüş çıkabilirdi. Diğer neden de dinsel görüşlerin ciddi eleştirilere tâbi tutulmaksızın savunulmasına izin verilmesidir.⁸

Tanrısız ahlâk, temelde dinin öngördüğünden tamamen farklı ve karşıt bir ahlâkî davranış modeli sunmaz. Pek çok ateist, dinlerin vazettiği genel ahlâk kurallarının aynısını ya da benzerini savunur. Ancak bunu dinsel emirle ya da tanrı inancıyla değil de kendi seküler vicdanlarıyla yaptıklarını dile getirmektedirler. Bu nedenle onlara göre, temel ahlâkı kabul edip anlamak için herhangi bir dini kabul etmeye ya da Tanrı'ya inanmaya gerek olmadığını söylerler. Buradaki tartışmanın özü, ahlâkî niteliklerin neler olduğundan çok bunların nasıl bilindiği ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Kısacası sorun içerikten çok yöntem problemi gibi görünüyor.

Soru şudur: Ateistler, dine ve Tanrı'ya inanmadıklarına göre ahlâkî ilkelere nasıl elde ediyorlar? Seküler ahlâk teorisine göre bu sorunun cevabı, zarar esaslı ahlâk üzerinden verilmektedir. Tecavüz örneği üzerinden yapılan tartışmada, tecavüzün niçin yanlış ve kötü olduğuna dair verilen cevaplarda yaklaşımlar arasındaki farklılık belirginlik kazanır. Dinsel ahlâka göre tecavüz kötüdür, çünkü Tanrı onu yasaklamıştır. Seküler ahlâka göre ise tecavüzün yanlış olması, kurbanı verdiği zararla ilgili bir durumdur. İnsanların uğrayacakları kayıp ve zararları önlemek, ortak ahlâkî bir erdemdir. Bu kadarını anlamak için dine gerek olmadığı, insan aklının yeterli olduğu ifade edilmektedir.

Dinsel ahlâktan ayrı olarak seküler ahlâk, zarar esaslı bir mantığa dayanır. Bu ahlâk modelinin temelini, zarara uğramaktan koruma ilkesi oluşturur. Tecavüzü kötü sayan bir dindar, zarar veren bir eylem olarak tecavüzün

---

⁸ Age, s. 54

---

içeriğinden çok Tanrı'nın emriyle ilgilidir. Ona göre tecavüzü kötü yapan şey, kurbanın onurunun lekelenmesi ya da ciddi bedensel ve ruhsal zarar görmesi değil, Tanrı'nın emrine aykırı davranılmış olmasıdır. Teist ahlâk modelinde, insanların kendiliklerinden ahlâkî erdemleri bileceklerine karşı bir kuşku göze çarpar. Kutsal emir kuramında Eylemlerin ahlâkî içerikleri konusunda genel bir duyarlılık geliştirmek bu nedenle zordur. Oysa seküler ahlâk daha somut bir esasa dayanır. Zarardan koruma ilkesi o kadara da anlaşılabilir bir şey değildir. Bu temel üzerine daha geniş, rasyonel ve kalıcı bir ahlâkî uzlaşma sağlanabilir.

Seküler düşünürler seküler ahlâkın dine dayalı ahlâktan daha sağlam ve nesnel bir düzleme sahip olduğunu savunurlar. Kutsal metinlerde geçen ve ahlâkın altın kuralı olarak nitelenen "*Sana nasıl davranılmasını istiyorsan, sen de insanlara öyle davran.*" yasası, iç görülerimizle de keşfedilebilir. Bu keşif ve uzlaşma yoluyla oluşan ahlâkî bilinç, dinin otoriteye dayalı ahlâkından daha güvenilir görülmektedir. Ancak uzlaşmayı daha farklı formüle ederler. Altın kural şöyle revize edilir: "*Sana yapılmasını istemediğin şeyi sen de başkasına yapma!*" Bu anlayış, ateist kuramcılara göre ahlâkî, teistik modelden daha çok nesnel ve güvenilir kılmaktadır. Tanrı kavramı ile sorunları olan ateist ve seküler düşünürler için bu tarz yaklaşım, ahlâkî metafizik dayanağından koparmakta ve onu sosyal ve gündelik hayatın rasyonel bir uzlaştırıcısı yapmaktadır.

Bu bağlamda öne çıkan önemli anlaşmazlık noktalarından biri, dinsel buyrukların ahlâkî ilkeler kapsamında yer alıp almayacağı sorunudur. Teistler, genellikle dinsel emir ve yasaları ahlâkî davranışlar listesinden bağımsız düşünmezler. Bu durumda Tanrı'ya karşı görevler başta olmak üzere diğer dinsel görevler de ahlâkî olmanın bir gereği sayılır. Ateistler ise ahlâkî sorumluluk kavramından, hiç kuşkusuz Tanrı'ya karşı ödevleri hariç tutarlar. Çünkü, ancak bir dinsel inancı benimseyince ortaya çıkan dinsel sorumluluk kavramından kendilerini muaf tutarlar. Onlara göre ahlâk sadece insanlar arasındaki ilişkilerle ilgilidir ve hiçbir metafizik boyutu yoktur. Bu durumda, iman gereği olan ibadetler ve dinsel otoritelere karşı olan görevler ahlâkî sorumluluk kapsamına girmez.

Seküler ahlâkçılar, kendi ahlâk teorilerinin geliştirilmeye muhtaç olduğunu itiraf etmekle birlikte bu haliyle bile, dostluk, sadakat, vatanseverlik, yardımlaşma gibi pek çok toplumsal erdem, dinden daha sağlam temellendirdiklerini düşünmektedirler. Bununla birlikte bazı problem alanlarının varlığı da bir gerçektir. Zararsız ahlâk-dışılık adı verilen bir dizi sorunda dindarlarla ateistler karşı karşıya gelmektedirler. Örneğin seks ve bazı cinsel yasaklar ile ilgili tercihler, başkasının değil kişinin sadece kendisinin zarar gördüğü davranışlar olduğu gerekçesiyle ahlâkdışı değil de akıldışı olarak nitelenmektedir.

Ateistlerin, kutsal emir teorisine yönelttikleri eleştirilerden başında, ahlâk kurallarının bir yasa koyucu gerektirmesi problemidir. Seküler düşünürler ahlâk kurallarının bir yasa koyucu gerektirmediğini ileri sürerler. Onlara göre tıpkı fizik ve matematik yasaları gibi ahlâk yasaları da her

---

zaman var olan, ancak insan akli tarafından sonradan keşfedilen yasalaradır. Bir yasa koyucu varsaymadan da insan bunları fark edebilir. Bu itiraz, ahlâkın kökenini Tanrı otoritesine dayandıran teist görüşe karşı ileri sürülür. Bu itirazı bir ikincisi izler. Kutsal emir teorisinde Tanrı'nın buyruğu ahlâkî yanlışlıkları tayin eder. Buyruk ile ahlâkî davranış arasındaki bu güçlü ilişki, ahlâkî bilincin bağımsız rasyonel dokusuna zarar verir. Çünkü bazı davranışların Tanrı tarafından niçin yasaklandığını bilsek bile bazılarının niçin kötü sayıldığını asla öğrenemeyeceğiz. Çünkü Tanrı bazı eylemleri emrederken ve bazılarını da yasaklarken niçin böyle yaptığını açıklamaz. Emredilemeye konu olan iyi davranış ve yasaklanmaya konu olan kötü davranışın ahlâkî içeriği bize daima kapalı kalır. Ateistlere ve sekülerlere göre bu durum, kutsal emir teorisinden kaynaklanan ahlâkın en problemlî tarafını oluşturur.

Diğer bir sorun da ahlâkî davranışın gerisinde yatan motivasyondur. Dinsel ahlâk Tanrı'nın yasası ve otoritesine bağlıdır. Ahlâkî davranışlara riayet etmeyen biri, cehennemde azap görecektir. Bu temellendirme, ahlâkî davranışın içeriğinden çok otoriteyle ilgilenmeye yönlendirir. Cezadan kurtulma duygusu, güzel ahlâklı davranışlar yapmak için iyi ve sağlam bir gerekçe oluşturamaz.⁹

Tanrı Teorisi ve Ahlâk

Modern hayatın nihilist baskısı ile ateist akımın ahlâk ve din eksenindeki eleştirileri teizm için ciddi bir meydan okuma oluşturmaktadır. Bu saldırılar karşısında teistlerin, kutsallığı öne çıkararak mistik söyleme başvurmaları iddialarına güç kazandırmaz. Tersine, üzerinde durdukları zemini yok eder. Tanrı'yı özne olarak gizlemeye çalışmak anlamına gelen bir kaçış teolojisi, teistlere karşı olan konumları takviye eder. Din, doğal teolojiden çok vahiy teolojisine dayanır. Tanrı'nın sözleri yok sayılarak teolojik bir sonuca varmaya çalışmak, meşruiyet sorununa yol açar. İslam kelam düşüncesinde Mutezile ile Eşarîlik arasındaki mücadele, bu dinsel meşruiyet probleminin bağımsız ele alınmaz. Bir ahlâk varlığı olarak Tanrı, kutsal kitaplarda oldukça açık ve net bir tasavvura sahiptir. Ahlâkın Tanrı'ya nispet edilmesi, ontolojik bir problem olduğu kadar epistemolojik bir problemdir de. Bu problem, Tanrı'nın nasıl bir varlık olduğu konusu üzerinde yoğunlaşır. Tanrı'nın nitelikleri bilinmeden O'nun ahlâk ile ne şekilde ilişkilendirileceği tam olarak kestirilemez.

Burada bir karşılaştırmaya imkân vermesi ve konuyu daha açık ve net hale getirmesi açısından Eski Yunan düşüncesinin ontolojik sistemi ile İbrahîmî dinlerin Tanrısı arasında bir değerlendirme yapılmalıdır. Tartışmanın odağında, Tanrı anlayışı yer almaktadır. Aristo geleneğine bağlı İslam filozofları, Tanrı'nın nitelikleri konusunda Eski Yunan felsefesinin etkisinde kaldılar ve İslam'ın Tanrısı ile Yunan Tanrısını mutlaklık kavramı üzerinden uzlaştırmaya çalıştılar.

---

⁹ Age, s. 85, 86

Aristo'ya göre Tanrı, *actus purus* yani salt etkinliktir. Eski Yunan Tanrısı, kendisiyle meşgul olan, sürekli kendisiyle ilgilenen, kendisini düşünen bir varlıktır. Evren, Tanrı'nın kendi üzerine düşünmesiyle ortaya çıkmıştır. Vahye dayalı dinlerin anlattığı anlamda, kasıtlı iradeye dayanan bir yaratma fiili ile değil, Tanrı'nın kendisiyle ilgilenmesinin tâli bir sonucu olarak var olmuştur. Tanrı, evrenin ortaya çıkmasıyla doğrudan ilgilenmiş değildir. Ve O, evrende olup bitenlerden sorumlu olmadığı gibi onlarla ilgili de değildir. Bunun doğal sonucu olarak O, yargılayan ve hüküm sahibi bir varlık olarak tasavvur edilmez. Gözetleyen, denetleyen ve yargılayan bir Tanrı olmayınca, insanların ahlâkî hayatlarının düzenlenmesi sorumluluğu da *in toto* kendilerine düşmektedir.

Deist Tanrı anlayışının izlerini ahlâktan önce bilgi anlayışında görmek mümkündür. Denetim ve sorumluluk niteliklerinden yoksun Tanrılarına karşı Yunanlılar da bir sorumluluk beslemiyorlardı. Günlük işlerinde ve akıl yürütmelerinde onları yok sayarak yaşıyor ve Tanrı kavramından bağımsız biçimde *arkhe*'yi araştırıyorlardı. Tanrı onlar için sadece düşüncede ve sanatta ihtiyaç duyulan temel değişmez evrensel ideleri tanımlamada yardımcı olan ontik bir kategoriydi. Böylece varlıktan bilgiye geçiş yapabiliyorlardı.

Olympos'un sakinleri dünyayı tanımada, eylemlerin değerinin bilinmesinde İbrahimî dinlerin Tanrısı kadar ilgili, istekli ya da insana yardımcı değillerdi. Bu durum, Eski Yunan felsefesinde etiğin neden hızlı biçimde gelişip olgunlaştığını ortaya koymaktadır. Modern çağda varoluşçu filozoflarda en keskin ifadesini bulan "*insanın yeryüzüne atılmışlığı*" düşüncesi, Eski Yunan'da temellerini bulmaktadır.

Ahlâkî Tanrı'nın buyruklarına dayandırmanın, insan açısından taşıdığı problemler görmezden gelinemez. İlk olarak; değişken ve gelişmeye açık bir alan olan ahlâkî, Tanrı kavramıyla ilişkilendirerek sabitlemek o kadar doğru mudur?

İkinci olarak da; değerler ile aktüel eylemler ve değişken durumlar arasındaki gerilim üzerine kurulu olan ahlâkî bilinç, düşünsel olarak yeniden gözden geçirilmeye ihtiyaç duyar. Ahlâk üzerine düşünce üretmek bir zorunluluktur. Oysa Tanrı'nın değişmez buyruğu olarak anlaşılan ahlâk, bir anda düşüncemizin değil kulluğun ve ibadetin konusu oluverir. Esasen dinî ahlâkî pratiğe dönük olması dinin hedefleri ile uyumluluk gösterir.

İslam düşüncesinde Allah tasavvurları, ahlâk düşüncesiyle oldukça yakından bağlantılı tartışmalardır. Her tasavvur bizi farklı bir varlık anlayışına, farklı bir otorite algısına ve farklı bir ahlâk anlayışına götürmektedir. İyilik ve kötülüğün şer'îliğini savunan ve iyi ve kötü niteliklerini oluşturucu tek nedenin/illetin Allah'ın emri ya da yasaklaması olduğunu ve eğer din olmasaydı iyi-kötü kavramlarının ortaya çıkamayacağını ve buna bağlı olarak da insan için ahlâkî sorumluluğun meydana gelemeyeceğini savunan Eşarî kelam anlayışından, bağımsız bir ahlâk teorisi beklemek gerçekçi görünmemektedir. Buna karşılık İslam düşüncesinde daha farklı bir paradigmadan söz edilebilir.

Tanrı merkezli varlık anlayışına karşı insanın irade, özgürlük ve sorumluluk niteliklerini öne çıkararak, insan aklı için varlık ve din önünde yetki ve yükümlülük tanımlayan bir dinî akılcılık hareketi de vardı. Bu akımın ahlâk teorisi konusundaki en temel ve önemli katkısı, iyilik ve kötülüğün aklîliği görüşüdür. Bu görüş, ilk bakışta dinî tebliğin itibarını sınırlandırıyor gibi görünse de (esasen bu onlara karşı tutucu karşıtlarının bir ithamıdır.) din ve insan arasında daha canlı ve gelişime açık bir ilişki kuruyordu. Akıl otoritesinin yanında sorumluluğuna da vurgu yapan bu yaklaşım, ahlâkî açıdan otoriteyi dışsal değil içsel bir düzlemde kuruyordu. *“Bir şey Allah onu buyurduğu için iyidir ve bir şey Allah onu yasakladığı için kötüdür.”* görüşüne karşı *“İyi ve kötü zaten var olan niteliklerdir. Haklarındaki dinî hükümlerden bağımsız olarak onlar iyi ya da kötüdürler. Akıl bunları fark eder ve ayırt eder. Allah iyi olanı emreder, kötü olanı ise yasaklar.”* diyordu. İyi ve kötü (hüsün-kubuh) insan doğası ve aklı tarafından dinî bilgilendirme olmaksızın bağımsız biçimde tespit edilecek içeriklerdir.

Mutezile ekolü tarafından temsil edilen bu paradigma, İslam geleneğinde gelişme imkânı bulamadı. Dinî tutuculuk kültürel sisteme de uygun bulunduğundan hâkim oldu ve diğer düşünce tarzlarını kendisiyle uyumlaştırmak ya da kendisine benzemek zorunda bıraktı. Mutezile'nin ahlâk teorisi konusundaki katkısının yanında eleştirilmeyi bekleyen diğer yaklaşımı ise sıfatlar konusundaki görüşüdür. Saf teolojik bir tartışma olan zat-sıfat ilişkileri probleminin, ahlâk teorisi açısından yol açtığı sorun, hedef ve model oluşturmadaki belirsizliği ve yetersizliğidir.

Tanrı'ya yüklenen her sıfat, yapılan her tanımlama ve uygun görülen her nitelendirme ahlâkî kurar. Ahlâkî değerleri öne çıkarır ve bunlar arasındaki hiyerarşiyi düzenler. Oysa Tanrı'ya herhangi bir yüklemde bulunmayı reddeden yaklaşım, Tanrı tasavvuru aracılığıyla kurulacak olan ahlâkî anlayışın ihmal edilmesine yol açar. Tanrı tanımlanamıyor ya da hakkında bir şey söylenemiyorsa ahlâkın ontolojik zemini belirsizleşir. Bu durumda bir ahlâk teorisi kurmak imkânsız hâle gelir. Diğer yandan zât-sıfat ilişkisinde lafızcı davranan yaklaşımlar, bir ahlâk teorisi geliştirmek yerine teori bilgisinden uzak bir ahlâkçılık içinde kalmaktadırlar. Tahavî'nin, akaid konulu eserinde geçen bir ifade, buradaki gerilimi ve hassas dengiyi gösterir: *“Sıfatları reddeden yokluğa ibadet eder; teccîme inanan ise puta ibadet eder.”*¹⁰

Tevhid inancını Kur'an'ın öğretisine uygun biçimde yeniden ele almak gerekiyor. Bunu yaparken İslam düşünce geleneğinde ortaya çıkan özel tevhid teorileri (örneğin Sufi teolojinin tevhid yorumu, Mutezile'nin tevhid anlayışı gibi) eleştirel gözle değerlendirilmelidir. Tanrı merkezcilik ya da insan merkezcilik ikilemini, her ne kadar İslam teolojisinin bazı yapısal problemlerini ortaya koymak ve çözüme giden yolu göstermek amacıyla kullanıyor isek de bu kavramlaştırma bize ait olmayan bir düalizmdir.

---

¹⁰ “el-Muattılı ya'budu adem(en) ve'l-muccesimu ya'budu sanem(en).” el-Akîdet'ut-Tahaviyye, şerh ve talik Muhammed Nasiruddin el-Elbânî, s. 14.

Ödünç alınmıştır ve sahici, kalıcı bir kavramsallaştırma olarak görülmemelidir. Tanrı ile kavgalı insan anlayışını yansıtan bu ifade, Batı Aydınlanmasının etkilerini fazlasıyla içermektedir. Bu nedenle tevhid öğretisi üzerinde yeniden düşünmek, bu zararlı düalizmi aşmak ve Tanrı-insan birlikteliğini (Kur'an'da bu *velâyet* kavramıyla dile getirilir.) ifade eden bir söylem geliştirmek açısından da büyük önem taşımaktadır.

Batı düşüncesinde ahlâk teorisi üzerine tartışmalar incelendiğinde, İslam düşüncesindeki benzer problemlerin tartışıldığı görülür. Bunların başında Tanrı'nın ahlâk ile olan ilişkisi gelir. Değerlerin yaratıcısı ve garantörü olarak Tanrı ile değerleri fark eden ve bunları uygulamakla sorumlu insan arasındaki ilişkinin doğası ve sınırları Batı'da uzunca bir süre tartışıldı. Teoloji ve felsefenin ortak alanı olan bu konu Batı düşüncesinde etik adını taşıyan özerk bir düşünce alanının ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Bu disiplinin, ahlâk (*morality*) değil de etik (*ethics*) olarak adlandırılmasını, her şeyden önce onun dinden ve teolojiden farklı bir alan olduğunu vurgulama amacını taşır. Diğer yandan ahlâk, bireylerin gündelik davranışlarında gözettikleri kurallardır. Oysa ahlâkın teorisi, anlamı, değerlerin yapısı vs. gibi konular, kuramsal olarak tartışılmalıdır ve tüm bunlar etiğin konusudur.

Batı düşüncesinde birbirini tamamlayan iki tartışmanın ahlâk anlayışının dönüşümünde etkili olduğu görülmektedir. İlk olarak; ahlâkın din içinde temellendirilmesi ile ilgilidir ve "bir şey niçin iyidir?" sorusuna yapılan teolojik açıklamaya bağlıdır. İslam kelimelerinde hüsn-kubuh problemi ile şaşılacak derecede benzerlik arz eden bu tartışma Tanrı ile ahlâkî hükümler arasındaki ilişki üzerinde durur. Billington, ahlâk düşüncesine dair yazdığı çalışmada bu konuyu ele alır. Ona göre Tektanricilik ile etik arasındaki mantıksal bağlantı güçlü değildir. Batı geleneğinde ahlâkın etiğe dönüşmesi süreci olarak da incelenebilecek bu düşünsel dönüşüm, Tanrı'nın ahlâk ile olan ayrımını keskinleştirmiştir. Bir bakıma etik kavramının kendisi bile Tanrı'nın ahlâktan uzaklaştırılmasını ifade eder.

Sorun şu şekilde ortaya koyulmuştur: Tartışmada iki önerme üzerinde durulur: Bunlar; "*X doğrudur, çünkü Tanrı böyle buyurmuştur.*" Ve "*Tanrı x'i buyurur, çünkü x doğrudur.*" önermeleridir.

İlk önerme (İslam kelamında Eşarî okulunun görüşü de böyledir), doğrunun ve yanlışın bilgisinin kaynağının Tanrı olduğunu, insanın O'nun iradesine eksiksiz biçimde uyması halinde yanlışla düşmeyeceğini savunur. Tanrı, ahlâk kurallarının belirleyicisidir. Bir şeyin iyi ya da kötü olmasını belirleyen şey, sadece ve sadece O'nun iradesidir. Bu irade nedensellik çevriminin dışındadır. O nedenle Allah şu nedenle bunu emretti ya da nehyetti, denemez.

Bu yaklaşımın içerdiği problemleri dört başlıkta incelemek mümkündür. Birinci olarak bu temellendirme, Tanrı'yı tümüyle keyfi bir varlık olarak resmeder. Bunun özellikle ahlâkla ilgili sonuçları son derece sorunludur. Bir davranış kendi özünde taşıdığı nitelikten dolayı değil de Tanrı öyle buyurduğu için iyi ya da kötü ise, bunun tersi de doğrudur. Yani O, iyi olarak

---

bildiğimiz bir şeye kötü demiş olsaydı ahlâkî hüküm ve davranış yüzde yüz aksi doğrultuda değişirdi. Günah kavramı aynı kolaylıkla yer değiştirir, bizim erdem saydıklarımız bir anda kötülük haline gelebilirdi. Buradaki ihtimaliyet ve olasılık düşüncesi, ahlâkın nesnel temelini yıkmakta ve onu tümüyle öznel bir zemine kaydırmaktadır.

Diğer bir eleştiri; bu yaklaşımın insanı ahlâkî özne olmaktan tamamen uzaklaştırdığı ve adeta bir köleye, iradesini kullanmaktan menedilmiş bir emir-erine dönüştürdüğü yolundadır. Ahlakî yaşantısı dışarıdan kendisine yöneltilen buyruk-sakındırma ilişkisi üzerine kurulu olan ve söylenenler dışında ahlakî keşif yapamayan bir varlığın, ahlâkî idealler geliştirmesi beklenemez. Bu varlık, *sanki-öznedir*. O, ahlâk davranışların ve ilkelerin gerisinde yatan nedenleri ve anlamları keşfedemez. Aslında bu haliyle insan ne kadar ilahî emirleri yerine getirirse de gerçek anlamda ahlakî bir özne olamaz ve ahlakî açıdan kendini geliştiremez. Kendi özgür iradesiyle ahlakî eylemler gerçekleştirmediği için övgüyü de yergiyi de hak etmeyen bir hizmetçi konumundadır.

Üçüncü eleştiri: Ahlâkî davranışı dine ve Tanrı'nın iradesine bağlayan yaklaşım, ahlâkî, sadece dine inananların ve onun kurallarına uygun bir yaşam sürenlerin inhisarına terk etmekte, bunun dışında kalanları örneğin ateistleri ise ahlâkî değerleri ikinci elden öğrenen ve bu durumlarıyla *arâf*'ta yaşayan insanlar olarak betimler. Oysa pratik hayat ve bazı tarihsel örneklerle bunun böyle olmadığını dine inananların ahlâksızca davranışları büyük bir vicdan huzuruyla ve kolaylıkla yerine getirirken, ateistlerin de ahlâklı bir hayat üretebildiklerini göstermiştir.

Dördüncü eleştiri ise Tanrı'ya atfedilen ahlâkî kuralların belirsizliği sorunudur. Yaşadığımız ülkedeki yasaları ihlal ettiğimizde cezalandırılacağımızı biliriz. Yasa koyucu açık biçimde hangi tür davranışların suç sayıldığını ve bunlara ne gibi cezaların verileceğini ortaya koymuştur. Ancak Tanrı'nın iradesi olarak ortaya konulan kuralların ve hükümlerin zaman zaman farklılaştığı ve hatta birbirine aksi davranışların yüceltiği görülmektedir. Bu sorunu tartışan Billington, Hıristiyan geleneğinden ve kutsal kitap yorumlarından şarap ile ilgili ifadeleri örnek verir. Bir yerde şarap içmek övülürken başka yerde ise kınanmaktadır. Bu noktada yapılan eleştirilerin üzerinde yoğunlaştığı nokta, bu yorumların aslında yorum olduğunun unutulması ve Tanrı'nın kesin hükmü olarak anlaşılması ve uygulanmasıdır. Ortada aynı konuda farklı dinî ve teolojik yorumlar bulunmaktadır. Bu durumda hangisinin Tanrı'nın iradesini kesin olarak yansıttığını bilmek imkânsızlaşır ve bu bir belirsizlik doğurur. Son kararı söyleyecek olanın insanların bireysel vicdanı olduğunu söylemek de problemi çözememektedir. Çünkü dinî ve teolojik alandaki bu belirsizlik vicdanlara da yansımakta ve vicdan kendini bu karışıklıktan uzak tutamamaktadır.¹¹

İkinci önerme olan "*Tanrı x'i buyurur, çünkü o doğrudur.*" düşüncesine

---

¹¹ Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak-Ahlâk Düşüncesine Giriş*-, ss. 263-266.

---

yönelik felsefî eleştiri, ahlâkî kuralların nesnellliğini, akla uygunluğunu ve rasyonel oluşunu savunur. Tanrı iyi ve kötü ilkelerin yaratıcısı ya da belirleyicisi değildir. O, sadece insana doğru yolu ve güzel şeyleri gösteren bir “akıl hocası”dır. Bizler de akıllıysak O’nun öğütlerine kulak veririz ve uyarılarına dikkat ederiz. Onun otoritesinden ve bilgisinden yararlanırız.

Dikkatle incelendiğinde bir ara yol oluşturmaya çalışan bu yaklaşımın da bazı içsel çelişkiler taşıdığını fark ederiz. *Tanrı x’i buyurur*, demek hükümler Tanrı’nın iradesinden bağımsızdır, anlamına gelir. Tanrı öyle buyursa da buyurmasa da o şey iyidir ya da kötüdür. İnsan aklıyla ve deneyimiyle bunu keşfedebilir. Bu durumda Tanrı, ahlâk açısından gereksiz hâle gelmektedir. Diğer yandan Tanrı’nın insana vicdanı aracılığıyla yol gösterdiği savunulacak olursa, ortaya kişinin kendi deneyimini Tanrı’nın iradesiyle eşitlemesi sorunu çıkar.

Bu son eleştirinin teolojik ve felsefî açılardan eleştirisinin yapılması gerekir. Ahlâkî çoğunlukla bir bilgi sorunu olarak ele alan yaklaşımlar, ahlâkın irade ile ilgili boyutunu göz ardı etme riskini taşımaktadır. Oysa ahlâkî doğruları bilmek kadar onları yerine getirmek için gereken iradeyi sergilemek de bir ahlâk sorunudur. Bunu sağlayan şey, yani ahlâkî davranışları yerine getirme kararlılığını oluşturan en önemli güç, hiç kuşkusuz ki dindir. Din manevî yaptırımlarla ahlâkî davranış geliştirmeye büyük katkı sağlar. Bu durumda din ile ahlâk arasında kurulacak olan ilişki, bilginin elde edilmesi problemi olmaktan çıkmakta ve yaptırım kazandırma işlevi üzerinde odaklanmaktadır. Din, ahlâkî kuralların bilinmesinden çok onların yerine getirilmesine dair bir bilinç, istek ve irade oluşturmaya amaçlar. Bu bakımdan başka bir araç tarafından yerine getirilmesi imkânsız bir görev üstlenmiştir.

Ahlâk üzerine yapılan diğer bir tartışma ise yapısaldır. İlkinin üzerine kuruludur, onun bir devamı ve tamamlayıcısı sayılır. Bu, deontoloji ve teleoloji üzerine yapılan tartışmadır. Deontolojik ahlâka göre davranışlar içsel olarak kendiliğinden iyi ya da kötüdürler. Her ahlâkî davranış, kendi buyruğunu kendi içinde taşır. İyiyi yapmak ve kötüden uzak durmak için başka bir neden aranmaz. Tüm dışsallıklar ve araçsallıklar reddedilir. Bir ahlâkî davranışı, doğuracağı sonuçlar ve yol açacağı etkiler göz önünde bulundurarak değerlendirmek yanlıştır.¹²

Eylemlerimizi sonuçlarına göre değerlendiren yaklaşımlar, eylemi failine sağladıkları açısından ele alırlar. Haz ilkesini temel alan hedonizm ya da yarar ilkesini ölçü sayan yararcılık, eylemlerimizin bizatihi değerlerinden değil, bize sağladıklarından (mutluluk, barış, haz, itibar, iç huzuru vs.) söz eder. Eylemler mutluluk, yarar, haz getiriyorsa doğrudur, getirmiyorsa yanlıştır. Bu görüş, Tanrı-ahlâk ilişkisi konusunda yapılan hemen tüm eleştirileri fazlasıyla hak eder. Çünkü belirsizlik, bir üst ilkeye atıfla keyfîlik oluşturma, vicdan (burada haz, mutluluk ve yarar vs.) adı altında öznel ve

---

¹² Billington, *age*, s. 197, 198.

---

tikel olanı mutlaklaştırma gibi problemler hâlâ ortadadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Batı düşüncesinde Tanrı'dan ve dinden bağımsız bir ahlâk teorisi geliştirme çabaları Aydınlanmaya kadar uzanır. Başlangıçta teolojik ve felsefi kavramlarla kurulmaya çalışılan ahlâk teorisi, günümüzde ateist düşünürlerin de katkısıyla hemen herkesin uzlaşabileceği bir ortak ve nesnel çerçeveye ulaşmış görünüyor. Ahlâk teorisindeki bu köklü dönüşümde, metafizikten uzaklaşmanın büyük etkisi vardır. Batı toplumlarında metafizik özünden boşaltılan ahlâk, bir sosyal yapı unsuru olarak algılanmaktadır. Dünyada rahat, sıcak ve güvenli yaşamının teminatı olarak görülmektedir. Zira hukuk kuralları, kendi başına bir toplumu ayakta tutmada ve bireylerin gündelik ilişkilerini sıcak tutmada yetersiz kalmaktadır. O nedenle bireyleri ve toplumu daha derinden kavrayan ahlâk kavramına ihtiyaç duyulmaktadır. Ahlâk bu bağlamda bireylerin metafizik ihtiyaçlarını karşılayan bir sistem olmaktan çok toplumsal yapıyı ayakta ve diri tutmaya yarayan, hukuk ve kültür gibi diğer sosyal kurumların işlerliğine katkı sağlayan bir toplumsal yapı unsuruna dönüşmüştür.

Batı'da son dönemlerde ateist düşünürlerin ahlâk üzerine öne sürdükleri tezler, Tanrı ve din olmadan da ahlâklı bir hayat sürmenin mümkün (ve hatta daha mümkün) olduğu düşüncesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ahlâkı dine dayandıran teistik teoriler ile polemige giren ateist yazarlar, dine dayalı ahlâk düşüncesinin ahlâkın objektif/nesnel yanını zayıflattığı eleştirisini ileri sürmektedirler. Kutsal emir teorisi onlara göre; çıkarıcı (cennet arzusu), korkutucu (cehennem tehdidi), insanın yeteneklerine güvenmeyen (kutsal emir olmadan ahlâkî iyi ve kötünün bilinemeyeceği) özellikleri nedeniyle insanlı ve doğru değildir. Bunun yerine insanî sağduyu kavramını öne çıkaran ateist etik teori, kendini Tanrısız ahlâk sloganıyla ifade etmektedir.

Batı düşüncesinin seyrine bakıldığında aslında ahlâk konusunda varılan bu nokta, beklenen bir sonuçtur. Çünkü Aydınlanma ile başlayan süreç din ve Tanrı kavramlarıyla yoğun bir eleştirel diyalog kurmuştur. Zamanla dinin sahiplendiği unsurları (felsefe, eğitim, sanat, edebiyat, doğa bilimleri vs.) teker teker çekip onun elinden alan seküler düşüncenin, ahlâk konusunda da aynı yolu izlediği ve dinden bağımsız bir ahlâk teorisi geliştirmeye çalıştığı söylenebilir. Ateistlerin bu konudaki çıkışları, Batı toplumunun kendini yeniden üretme ya da varlığını sürdürme çabası olarak da görülebilir.

Ahlâk bir toplum için sadece manevi bir ihtiyaç değildir. Aksine o, toplumsal ve tarihsel süreci anlamlı kılan, gündelik ilişkileri yönlendiren ve diğer sosyal kurumların işlerliğine katkı sunan pratik ve aktüel bir sistemdir. Bu pratik ve somut içeriğinden dolayı, dinsel inanç ve Tanrı ile ilişkisi her ne olursa olsun, hiçbir toplum ahlâk kavramını göz ardı edememiştir. Öyle ki dine ve metafiziğe radikal biçimde karşıt ideolojiler bile kendilerine özgü bir ahlâk sistemi inşa etmeye çalışmıştır. Ateistlerin dilinde bu durum, *"inançsız olmak ahlâksız ve nihilist olmakla aynı şey değildir"* şeklinde dile

---

getirilir ve inançsızlığını arzuya ilân eden bu camia, ahlâksız olmakla nitelenmeyi kesin olarak reddeder.

KAYNAKLAR

- Armstrong, Walter Sinnott, *Tanrısız Ahlak?*, çev. Attila Tuygan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011
- Gauchet, Marcel; Ferry, Luc, *Dinden sonra Dinsellik*, çev. Can Utku, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005
- Evkuran, Mehmet, Ahlâk Hakikat ve Kimlik- İslam Kelamında Ahlâk Problemi, Araştırma Yayınları, Ankara, 2013
- Kovel, Joel, *Tarih ve Tin- Özgürleşme Felsefesi Üzerine Bir İnceleme*, çev. Hakan Pekinel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994
- Lennox, John C., *Aramızda Kalsın Tanrı Var*, çev. Reşit Şahin, Sare Levin Atalay, Ufuk Yayınları, İstanbul 2012
- Maslow, Abraham H., *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez, Kuraldışı yayınları, İstanbul 1996
- Nuttal, Jon, *Ahlâk Üzerine Tartışmalar- Etiğe Giriş*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011
- Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak-Ahlâk Düşüncesine Giriş*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011